

УДК 811.112.2'42

МОДАЛЬНІ СЛОВА ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ: ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Ю.В. Жерлицина (Харків)

У статті описано сучасні погляди на явище модальності у лінгвістиці. Модальність розглянуто у комунікативному аспекті з урахуванням її впливу на формування значення висловлення. Особлива увага приділяється суб'єктивній модальності та одному із засобів її вираження – модальним словам. Останні досліджуються у прагматичному аспекті з поділом за типами суб'єктивної модальності.

Ключові слова: висловлення, модальні слова, прагматичний аспект, суб'єктивна модальність, типи модальності.

Жерлицина Ю.В. Модальные слова как способ выражения субъективной модальности: прагматический аспект. В статье описаны современные взгляды на явление модальности в лингвистике. Модальность рассматривается в коммуникативном аспекте с учетом ее влияния на формирование значения высказывания. Особенное внимание уделяется субъективной модальности и одному из способов ее выражения – модальным словам. Последние исследуются в прагматическом аспекте с разделением по типам субъективной модальности.

Ключевые слова: высказывание, модальные слова, прагматический аспект, субъективная модальность, типы модальности.

Zherlitsyna Yulia. Modal Words As Means Of Subjective Modality Expression: Pragmatic Aspect. In this article the modern views upon the phenomenon of modality in linguistics are described. Modality is researched in the communicative aspect taking into account its influence the utterance meaning building. In the focus of attention is subjective modality and one of its expression means – modal words. The least are analyzed in the pragmatic aspect according to the division into types of subjective modality.

Key words: modal words, pragmatic aspect, subjective modality, types of modality, utterance.

Статус модальності як одного з найбільш дискусійних явищ у різних галузях сучасних наук визначає з однієї сторони актуальність дослідження цієї категорії, а з іншої – її неоднозначність. Її універсальність і когнітивна природа доводяться існуванням модальності у багатьох науках, які керуються принципом антропоцентричності, таких як філософія, логіка, психологія, лінгвістика, що зумовлює актуальність аналізу вищезазначеного явища. Попри численні спроб винайти єдине визначення означеному явищу, виявити способи її реалізації, функції і роль у процесі комунікації, думки вчених все ж різняться щодо багатьох моментів у багатомірній структурі поняття «модальність».

Отже, мета даної статті полягає у спробі систематизувати погляди на поняття «модальність» та

визначити місце модальних слів у низці засобів вираження суб'єктивної модальності. Об'єктом є модальні слова німецької мови. Предмет дослідження у межах даної статті – властивості модальних слів як засобів вираження суб'єктивної модальності. Аналіз модальних слів здійснюється на матеріалі драматургічних текстів сучасної німецької мови.

Модальність (від лат. *modus* – «міра, спосіб») [15] є особливим способом організації дійсності. Її понятійною базою стали логіко-філософські засади. У логіці модальність є характеристикою судження у залежності від ступеню достовірності, яка у ньому виражена. У цьому руслі судження розрізняються мірою зв'язку між суб'єктом і предикатом. У логіці будь-яке предикативне відношен-

ня потрапляє у поле модальності [16, с. 53–57].

У лінгвістиці фундаментальну теорію про модальність речення було розроблено швейцарським вченим Ш. Баллі. Судження, за його думкою, базується на двох невід’ємних сутностях – диктумі й модусі [4, с. 44]. Під диктумом розуміємо уявлення про навколишній світ, тобто ментальні утворення, що знаходять своє вираження у реченні/висловленні у вигляді субстантивних одиниць. Модусу відводиться роль корелятивного оператора ментальними сутностями і тому вона є необхідною умовою існування значення висловлення.

(1) *Das hättest du uns jetzt aber wahrscheinlich gar nicht verraten sollen, oder doch? (Це, однак, тобі взагалі не слід було б нам зараз імовірно видавати, так?)*

(Corte: Die Ratte, S. 80)

Диктумним компонентом у цьому прикладі є стан речей, що існує деякий суб’єкт «ти», об’єкт «ми» та «це», дія «видати щось», обставина часу «зараз». Модусний компонент виявляється у характері зв’язку цих диктумних складових через умовний спосіб, модальне дієслово «треба», заперечення, модальну частку «однак», модальне слово «імовірно».

Продовження цієї думки знаходимо у науковому здобутку В.В. Виноградова: кожному реченню властиве модальне значення як конструктивна ознака, тобто кожне речення містить вказівку на відношення до дійсності. Існування модальності зумовлено необхідністю відображення дійсності у певній формі висловлення, тобто наповнення інтонаційних схем тим чи іншим синтаксичним значенням [11, с. 53–87]. Н.Д. Арутюнова розвиває думки Ш. Баллі про диктум і модус у концепцію пропозиції як інваріанту комунікативного значення та пропозиційного ставлення як цільової площини висловлення [3, с. 106].

Слід зазначити, що серед усіх класифікацій видів модальності широке вживання набув поділ модальності на об’єктивну і суб’єктивну [1; 13; 19; 27]. Точкою відправлення розмежування модальності слугують засоби її вираження: об’єктивна модальність передається переважно дієслівним способом, проекцією суб’єктивної модальності у реченні є лексичні засоби її вираження – модальні слова. Розуміння необхідності такого виділення

видів модальності знаходимо у функціонально-семантичному підході [7; 9; 10; 12; 20; 25]. Центральним поняттям тут є семантичне поле. Поняття «поле» було запозичено з лексикології, де воно включає об’єднання слів, близьких за значенням [25, с. 122]. Модальне поле структуроване за окремими блоками, кожен з яких може мати різноманітні засоби вираження відношення до дійсності: можуть описувати його характер, ступінь осягнення або бажаності, або виступати у поєднанні. У межах кожного поля існують типові модальні схеми можливості, необхідності, умовності, імперативності тощо [8, с. 10]. Набір мовних засобів для вираження модальності визначає національні особливості її існування як категорії систем природних мов. Ідеться про лексичні, граматичні й фонетичні засоби вираження модальності. В системі німецької мови виокремлюють такі засоби вираження модальності, які належать до різних площин мови:

- 1) морфологічна – категорія способу;
- 2) площина словосполучень – сполучення з модальними дієсловами;
- 3) площина словосполучень – граматикалізовані ідіоматичні сполучення *haben + zu + Infinitiv, sein + zu + Infinitiv*;
- 4) площина морфологічної форми слів – транспозиція часових форм *Futurum I і II*;
- 5) площина лексичного значення слів – модальні слова [25, с. 122–123].

Значними для подальшого дослідження МС як засобів вираження суб’єктивної модальності у діалогічному дискурсі є висновки, що модальність, яка має психолінгвістичний статус, виявляє наявність двох планів – когнітивного і комунікативного. При цьому процес виокремлення певного модального значення у свідомості представлено у когнітивному аспекті, а втілення окресленого наміру належить до комунікативного плану. У процесі моделювання етапів виникнення мовленнєвого акту модальності надається місце між мотивацією і лінгвістичною побудовою висловлення [2, с. 10–21]. Модальні форми виступають засобами вираження комунікативної інтенції мовця у різних видах мовленнєвих актів [7, с. 11]. Тож модальність виникає у комунікації.

Для кращого розуміння комунікативного плану модальності доцільно звернутися до теорії мовлен-

невих актів. За Дж. Остіном, структура мовленнєвого акту є трирівневою: локутивний акт як факт вимовляння висловлення, іллокутивний акт – втілення певної дії у протилежність до власне акту вимовляння, перлокутивний акт – бажання здійснити вплив і отримати певний ефект від реалізації мовленнєвого акту [18, с. 86–88].

Приміром, у наступному дискурсивному фрагменті локутивним актом є промовляння відповідних звуків даного висловлювання. Іллокутивний акт реалізується у прояві асерції. Перлокутивний акт полягатиме у намірі переконати у великодушності певної дії, про яку йдеться.

(2) *Das ist wirklich außergewöhnlich großzügig*
(Це дійсно надзвичайно великодушно).

(Corte: Die Ratte, S. 114)

Ключовим для успішності мовленнєвого акту як складної єдності артикуляційних і ментальних дій виявляється саме іллокутивний акт. Основна мета мовця – донести свій намір до слухача, тому мовець має знайти такі засоби, які зроблять його намір явним [7, с. 141].

Інтенціональність є рисою дискурсу, яка позначає спрямованість на певний об'єкт зовнішнього світу і таким чином надає дії осмисленості, вона є необхідною умовою реалізації мовленнєвого акту. У широкому розумінні інтенція охоплює долокутивний рівень мовленнєвого акту, на якому має місце вибір необхідних характеристик спілкування для реалізації комунікативних цілей. У сучасних студіях це поняття вживається найчастіше у вузькому розумінні як намір мовця, іллокутивна ціль мовлення. При цьому інтенція відіграє роль своєрідного моста між іллокуцією і перлокуцією, адже остання містить намір мовця вплинути на співбесідника своєю мовленнєвою дією. За характером вираження у мовленнєвому акті інтенції поділяється на репрезентаційні, представлені власне пропозиційним змістом, і комунікативні, що зумовлюють мовленнєву комунікацію.

Мовець, продукуючи той чи інший іллокутивний акт з певним пропозиційним змістом, разом з тим виражає своє ставлення до останнього: чи то переконання, чи то намір, чи то бажання, або задоволення [22, с. 120]. І.М. Кобозева підкреслює, що головним засобом позначення інтенцій є предикати пропозиційного ставлення і їхні абстрактні

деривати, такі як думка, прагнення, бажання тощо [14, с. 33]. Про іллокутивну силу висловлення можуть сигналізувати, крім дієслів, прислівники, прислівникові звороти та фразеологізми. Додання до висловлення модального прислівника/модального слова змінює його іллокутивну силу. Таким чином, ми навіюємо, вселяємо ті чи інші почуття та ідеї, приводимо до висновку, передбачаємо хід подій, виражаємо намір, даємо обіцянку тощо [18, с. 71–72].

У наступному прикладі окрім констатації факту, що Нік розповів жарт неналежним чином, він додає також свій сумнів щодо цього.

(3) Richard: *Guter Witz, herrlicher Witz.* (Річард: Гарний жарт, прекрасний жарт)

(Corte: Die Ratte, S. 135).

Nick: *Ich habe ihn vielleicht nicht so gut erzdhlt.*
(Нік: Я його мабуть не так добре розповів).

Належачи до неререферентних слів через їхню властивість передавати інформацію суто прагматичної, а не денотативної природи, модальні слова є індикаторами інтенцій мовця. Через те, що такі слова мають знижену комунікативну значущість, їх слід віднести до засобів імпліцитної передачі інформації, які відображають епістемічні або аксіологічні оцінки мовцем стану речей, що знаходить вираження у пропозиції, або окремих аспектів мовленнєвого акту [14, с. 63–69].

Ш. Баллі поділяє операції мислення, тобто модальне оформлення висловлення на судження про факт (що належить до розуму), судження про цінність факту (площина почуття), виявлення волі (волітивний вимір) [4, с. 43]. У логічній класифікації модальності, яку перенесено на концепцію інтенціональності, виділяють епістемічну (емпіричні знання), докзастичну (віра), алетичну (можливість/неможливість істинності змісту пропозиції), аксіологічну (оціночний та емотивний компонент) і деонтичну (можливість, обов'язок, право) модальність [23, с. 62]. Згідно із зазначеними вище даними, епістемічна, докзастична і алетична модальність втілюється у асертивних типах пропозиційних ставлень, деонтична – у волітивних, аксіологічна – у емотивних [6, с. 31–32]. Отже, у нашому дослідженні ми користуємося саме цією класифікацією:

1) асертивні модальні слова:

(4) *Da wäre im Bedarfsfall ein Hebel für uns, eventuell (Тоді для нас була б у разі потреби якась підпора, можливо).*

(Dorst: Herr Paul, S. 125)

(5) *Ja, das können Sie verlangen, selbstverständlich (Так, це Ви можете вимагати, зрозуміло).*

(Dorst: Herr Paul, S. 107)

2) волітивні модальні слова:

(6) *Aber in diesem Fall muss ich Sie wirklich bitten – (Але у цьому випадку я дійсно повинен попросити –).*

(Dorst: Herr Paul, S. 105)

3) емотивні модальні слова:

(7) *Ich kann mich jetzt leider gar nicht um Sie kümmern (Я зовсім не можу, на жаль, зараз про Вас потурбуватися).*

(Dorst: Herr Paul, S. 105)

(8) *Ich gehe jetzt besser (Я краще зараз піду).*

(Harbeke: Der Himmel ist weiß, S. 207)

Дж. Остін наголошує на тому, що у процесі мовленнєвої діяльності комуніканти часто почувають потребу до вираження емоцій і своїх ставлень. І через те, що іншим людям складно розпізнати наші почуття та бажання, зазвичай ми потребуємо повідомити про свій внутрішній стан, що призводить до вживання перформативних конструкцій [18, с. 73]. Оскільки модальні слова є маркерами таких ставлень, ми робимо висновок про їх іллокутивну природу.

Серед прагматичних різновидів висловлення виявляється можливим також розподілити їх на референтні дескрипції, що апелюють до реального стану речей, і нереферентні дескрипції, які належать до бажаних або передбачуваних, але не фактичних ситуацій [17, с. 153].

Отже, модальність – це категорія, яка співіснує з предикативністю, виражає відношення змісту висловлювання до речей у дійсності і є комбінацією лінгвокогнітивних (породження думки, почуття, спонуки, вибір схеми і семантичних засобів висловлювання) і прагматичних (вираз засобів висловлення з певною інтенцією) процесів; її багатомірна палітра засобів вираження утворює функціонально-семантичне поле, елементи якого належать до об'єктивної і суб'єктивної модальності. Останню у мовленні репрезентують переважно модальні слова, які поділяються за типами пропозиційних

ставлень та виявляються маркерами іллокутивної сили висловлення. У перспективі дослідження доцільно буде розглянути модальні слова у якості маркерів іллокутивної сили висловлювання з опорою на їх вищезазначену класифікацію згідно з типами модальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамов Б.А. Теоретическая грамматика немецкого языка. Сопоставительная типология немецкого и русского языков : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Б.А. Абрамов; под ред. Н.Н. Семенюк, О.А. Радченко, Л.И. Гришасовой. – М. : ВЛАДОС, 2004. – 286 с.
2. Арама Б.Е. Психолингвистический аспект категории модальности : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика” / Арама Б.Е. – М., 1995. – 23 с.
3. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Арутюнова Н.Д. – М. : Наука, 1988. – 338 с.
4. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1955. – 416 с.
5. Безугла Л.Р. Вербализация имплицитных смыслов у немецкомовном диалогичному дискурсі : монографія / Безугла Л.Р. – Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – 332 с.
6. Безугла Л.Р. Лінгвопрагматика дискримінації у публіцистичному дискурсі : монографія / Л.Р. Безугла, І.О. Романченко. – Харків : ФОП Лисенко І.Б., 2013. – 182 с.
7. Беляева Е.И. Прагматика модальности / Беляева Е.И. // Функциональные, типологические и лингводидактические аспекты исследования модальности : тезисы докладов конференции; [ред. кол. Л.А. Бирюлин, А.В. Бондарко]. – Иркутск, 1990. – 128 с.
8. Бирюлин Л.А. Основные типы модальных значений, выделяемых в лингвистической литературе / Л.А. Бирюлин, Е.Е. Корди // Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. – Л. : Наука, 1990. – С. 67–71.
9. Бондарко А.В. К истолкованию семантики модальности / Бондарко А.В. // Язык, литература, эпос (К 100-летию со дня рождения акад. В.М. Жирмунского). – СПб. : Наука, 2001. – С. 34–40.
10. Ваулина С.С. Языковая модальность как функционально-семантическая категория (диахронический аспект) / Ваулина С.С. – Калининград, 1993. – 71 с.
11. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке / Виноградов В.В. // Труды Ин-та русского языка. – М. – Т. 2. – 1950. – С. 53–87.
12. Ильиш Б.А. Современный английский язык. Теоретичес-

- кий курс / Ильиш Б.А. – М. : Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1948. – 347 с. 13. Касевич В.Б. Семантика, синтаксис, морфология / В.Б. Касевич. – М. : Наука, 1988. – 309 с. 14. Кобозева И.М. Категории интенциональности и когнитивности в современной лингвистике: учеб. пособие [Электронный ресурс] / Кобозева И.М. – Режим доступа : http://rspu.edu.ru/rspu/resources/for_linguists/kobozeva/koboz_ucheb_posob.doc. 15. Лингвистический энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://tapemark.narod.ru/les/303b.html>. 16. Медова А.А. К проблеме бытования понятия «модальность» в современном гуманитарном и философском знании / Медова А.А. // Вестник Том. гос. ун-та. – 2012. – 356. – С. 53–57. 17. Мельчук И.А. Курс общей морфологии. Том II / И.А. Мельчук ; пер. с фр. – Москва – Вена : «Языки русской культуры», Венский славистический альманах, 1988. – 544 с. 18. Остин Дж.Л. Слово как действие / Дж.Л. Остин ; пер. с англ. А.А. Медниковой // Новое в зарубежной лингвистике. – 1986. – Вып. 17: [Теория речевых актов]. – С. 22–130. 19. Панфилов В.З. Роль модальности в конструировании предложения и суждения / Панфилов В.З. // Вопросы языкознания. – 1977. – № 4. – С. 37–48. 20. Петров Н.Е. О содержании и объеме языковой модальности / Петров Н.Е. – Новосибирск : Наука, 1982. – 160 с. 21. Стросон П.Ф. Намерение и конвенция в речевых актах / Стросон П.Ф. // Новое в зарубежной лингвистике. – 1986. – Вып. 17. – С. 130–150. 22. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика / Сусов И.П. – Винница : Нова книга, 2009. – 272 с. 23. Таривердиева М.А. Интерпретация действий в высказывании: имплицативные возможности модальных структур / Таривердиева М.А. // Изв. АН. Сер. лит. и языка. – 1992. – Т. 51. – № 4. – С. 62–66. 27. Helbig G. Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht / G. Helbig, J. Buscha. – 17. Aufl. – Leipzig; Berlin; München : Langenscheidt, 1991. – 732 S. 28. Moskalskaja O.I. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache (Москальская О.И. Теоретическая грамматика современного немецкого языка) : учебник для студ. высш. учеб. заведений / О.И. Moskalskaja. – М. : Издат. центр «Академия», 2004. – 352 с.
- ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ**
1. Corte J. del Die Ratte // Spectaculum. – Fr. am Main : Suhrkamp Verlag. Bd. 58: Sieben moderne Theaterstücke. – 1994. – 306 S. 2. Dorst T. Herr Paul // Spectaculum. – Fr. am Main : Suhrkamp Verlag. Bd. 58: Sieben moderne Theaterstücke. – 1994. – 306 S. 3. Harbeke S. Der Himmel ist weiß // Theater: Aktuelle Stücke 13. – Fr. am Main: Fischer Taschenbuch Verlag. – 2003. – 592 S.